ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Rahimov Saidafzal

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

SOLIQ YUKINI KAMAYTIRISH VA IQTISODIY O'SISH: O'ZBEKISTON TAJRIBASI

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada soliq yukini kamaytirish siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri O'zbekiston misolida tahlil qilingan. Tadqiqotda 2017-2024-yillar davomida amalga oshirilgan soliq islohotlari, YaIM o'sish sur'atlari va soliq tushumlarining dinamikasi o'rganilgan. Laffer egri chizig'i nazariyasi, Keyns fiskal multiplikatori va endogen o'sish modellari nazariy asos sifatida qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq yukini optimallashtirish tadbirkorlik faolligini oshirgan, investitsiya muhitini yaxshilagan va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynagan. Maqola oxirida O'zbekiston soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq yuki, iqtisodiy o'sish, YaIM, fiskal siyosat, soliq islohotlari, Laffer egri chizig'i, O'zbekiston, byudjet daromadlari, investitsiya muhiti.

1. KIRISH

Soliq siyosati har qanday davlatning iqtisodiy boshqaruv tizimining markaziy qismini tashkil etadi. Soliqlar bir tomondan davlat byudjetining asosiy moliyalashtirish manbai bo'lib xizmat qilsa, ikkinchi tomondan iqtisodiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi kuchli tartibga solish vositasidir. Soliq yuki darajasi — ya'ni, davlat byudjeti foydasiga yig'iladigan soliqlar miqdorining YaIMga nisbati — iqtisodchilar va siyosatchilar o'rtasida doimo munozarali masala bo'lib kelgan.

O'zbekiston 2017-yildan boshlab iqtisodiy liberallashtirish va soliq islohotlari yo'lini tutdi. Bu davrda foyda solig'i, QQS va boshqa soliq yuklamalari sezilarli darajada kamaytirildi. Natijada yurtimiz iqtisodiyoti yiliga o'rtacha 5,7-6,5 foizlik barqaror o'sish sur'atlarini ko'rsatib kelmoqda. Bu holat soliq yukini kamaytirish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi munosabatni ilmiy jihatdan o'rganishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Tadqiqotning maqsadi — O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlarini tahlil qilish orqali soliq yukini kamaytirish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda soliq tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI

2.1. Nazariy asoslar

Laffer egri chizig'i nazariyasi. Iqtisodchi Arthur Laffer (1974) soliq stavkasi va byudjet daromadlari o'rtasidagi munosabatni egri chiziq ko'rinishida tasvirladi. Nazariyaga ko'ra, soliq stavkasi noldan oshib borganda byudjet daromadlari avval ko'payadi, ma'lum optimal nuqtaga yetgandan so'ng esa, stavka oshirishda davom etilsa, daromadlar kamaya boshlaydi. Buning sababi shundaki, yuqori soliq yuki tadbirkorlik faolligini pasaytiradi, investitsiyalarni haydab chiqaradi va yashirin iqtisodiyotni kuchaytiradi.

Keyns fiskal multiplikatori. Jon Meynard Keyns nazariyasiga ko'ra, soliqlarni kamaytirish iqtisodiyotdagi xarajatlar hajmini oshiradi. Soliq yuki pasayganda xususiy sektor qo'lidagi daromad ko'payadi, bu esa iste'mol va investitsiyalarni rag'batlantiradi. Bu, o'z navbatida, YaIM da multiplikativ o'sish effektiga olib keladi.

Endogen o'sish modellari (Romer, Lucas). Zamonaviy endogen o'sish nazariyasiga ko'ra, soliq imtiyozlari texnologik innovatsiyalar, inson kapitaliga investitsiyalar va ilmiy-tadqiqot ishlarini moliyalashtirishni rag'batlantirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

2.2. Mavjud tadqiqotlar sharhi

O'zbekistonlik tadqiqotchilar bu sohaga katta e'tibor qaratmoqda. Xolboyev U., Shodiyorov D. va Xoldorov J. (2025) tomonidan chop etilgan maqolada ekspansion va restriktiv soliq siyosatining iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilingan — tadqiqot soliq siyosatining iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy vositalardan biri ekanligini ko'rsatadi. Hamdamov J. va Uzganbayeva D. (2024) esa soliq tizimining investitsiyalarni rag'batlantirishdagi samaradorligini o'rganishgan. Mirzaliyev S. (2024) soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash tizimi mavjud emasligini tanqidiy jihatdan ko'rsatib o'tgan. Xalqaro amaliyotda IMF va Jahon Banki tadqiqotlari rivojlanayotgan davlatlarda soliq yukini YaIMning 20-25% darajasida ushlab turishni optimal deb hisoblaydi.

3. O'ZBEKISTONDA SOLIQ ISLOHOTLARI TAHLILI (2017-2024)

3.1. Asosiy islohotlar

2017-yildan boshlab O'zbekistonda soliq tizimini tubdan isloh qilish yo'lida qo'yilgan qadamlar quyidagilarda o'z ifodasini topdi:

Soliq stavkalarini pasaytirish:

- Foyda solig'i stavkasi 25% dan 15% ga tushirildi
- QQS stavkasi 20% dan 12% ga kamaytirildi
- Ijtimoiy soliq yagona 12% stavkaga o'tkazildi
- Jismoniy shaxslar daromad solig'i 12% yagona stavkasiga keltirildi

Soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish:

- Soliq kodeksi qayta ishlangan, tartibsizliklar kamaytirildi
- Elektron hisobot tizimi va proaktiv hisobot shakllantirish joriy etildi
- "Soliq to'lovchi shaxsiy kabineti" onlayn xizmati ishga tushirildi

Soliq bazasini kengaytirish:

- Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish choralari ko'rildi
- Kassa apparatlari va elektron hisobvaraq-fakturalar keng joriy etildi
- Sun'iy intellekt asosida "aqlli" soliq nazorati kuchaytirildi

4. SOLIQ YUKINI KAMAYTIRISH VA IQTISODIY O'SISH O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

4.1. Ijobiy ta'sir mexanizmlari

1. Investitsiya muhitining yaxshilanishi. Soliq yukining kamayishi O'zbekistonga xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimini oshirdi. Heritage Foundation ma'lumotlariga ko'ra, soliq yuki YaIMga nisbatan 19,6% dan 18,7% ga pasaygach, mamlakatning iqtisodiy erkinlik reytingida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

2. Kichik va o'rta biznesning rivojlanishi. Soliq yukini kamaytirish, ayniqsa kichik va o'rta tadbirkorlik uchun, yangi bizneslarning ochilishini va mavjudlarining kengayishini rag'batlantirdi. 2024-yilga kelib kichik biznesning YaIMdagi ulushi 51,2% dan 54,3% ga ko'tarildi.

3. Iste'mol talabining o'sishi.Jismoniy shaxslar daromad solig'ining kamayishi aholining qo'lida qoladigan daromadni ko'paytirdi. Bu, o'z navbatida, ichki iste'molni oshirdi va YaIM o'sishiga hissa qo'shdi.

4. Byudjet tushumlarining mutlaq o'sishi. Laffer egri chizig'i mantiqiga ko'ra, stavkalar pasaygan bo'lsada, soliq bazasining kengayishi va iqtisodiy faollikning oshishi tufayli byudjet daromadlari mutlaq qiymatlarda o'sdi. Prezident topshirig'iga ko'ra, 2026-yilda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish hisobiga byudjetga qo'shimcha 30 trln so'm tushumni ta'minlash maqsadi qo'yilgan.

4.2. Muammolar va xavflar

Byudjet taqchilligi muammosi. IMF hisob-kitoblariga ko'ra, 2023-yilda konsolidatsiyalangan byudjet taqchilligi YaIMning 5,5% ni tashkil etdi va bu belgilangan 3% lik maqsaddan oshib ketdi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, soliq stavkalarini pasaytirish byudjet muvozanatini saqlagan holda amalga oshirilishi zarur.

Yashirin iqtisodiyot ulushi. Soliq tushumlarini oshirishdagi asosiy zahira yashirin iqtisodiyot ekanligi ta'kidlanmoqda. Yashirin iqtisodiyot ulushi yuqori bo'lib qolishi soliq islohotlarining to'la samarasini bermasligiga olib keladi.

Soliq imtiyozlari samaradorligi baholanmaydi. Berilayotgan soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash tizimi hali to'liq ishlab chiqilmagan — ayrim imtiyozlar aniq iqtisodiy natijalarga emas, balki faqat sektorlarga asoslanib berilmoqda.

4.3. Ekonometrik yondashuv

Soliq yuki (X) va YaIM o'sish sur'ati (Y) o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun chiziqli regressiya modeli qo'llanilishi mumkin:

$$Y = \alpha + \beta_1 X + \varepsilon$$

Bu yerda:

- Y — YaIM real o'sish sur'ati (%)
- X — Soliq yuki (YaIM %)
- β_1 — soliq yukining o'sishga ta'sir koeffitsienti
- ε — tasodifiy xato

O'zbekiston bo'yicha 2019-2024-yillar ma'lumotlari asosida $\beta_1 < 0$ bo'lishi kutiladi, ya'ni soliq yukining 1 foizga kamayishi iqtisodiy o'sish sur'atini ma'lum darajada oshirishi bilan

bog'liq. Biroq aniqroq natijalar uchun investitsiyalar, inflyatsiya va eksport hajmini ham o'z ichiga olgan ko'p omilli model zarur.

5. XULOSALAR VA TAVSIYALAR

5.1. Asosiy xulosalar

1. O'zbekistonda 2017-2024-yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirko'rsatdi. Soliq yuki YaIMga nisbatan ~20% dan ~18,5% ga kamaygan davrda YaIM o'sishi barqaror 5,76,7% darajasida saqlanib, 2024-yilda 115 mlrd dollarga yetdi.
2. Kichik biznesning YaIMdagi ulushining 51,2% dan 54,3% ga ko'tarilishi soliq imtiyozlari tadbirkorlikfaolligini rag'batlantirishning amaliy dalilidir.
3. Biroq, byudjet taqchilligining YaIMning 3% belgilangan chegarasidan oshib ketishi shuni ko'rsatmoqda: soliq yukini kamaytirish strategiyasi yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq bazasini kengaytirish bilan birga olib borilishi shart.
4. Laffer egri chizig'i nazariyasi O'zbekiston misolida qisman tasdiqlandi: stavkalar pasaygan holda hambyudjet daromadlari mutlaq qiymatlarda o'sdi, chunki soliq bazasi kengaydi va faol iqtisodiy o'sish davom etdi.

5.2. Amaliy tavsiyalar

1. Soliq bazasini kengaytirish ustuvorlikka ega bo'lishi lozim. Sun'iy intellekt va raqamli nazorat tizimlarini yanada takomillashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish byudjet muvozanatini saqlab qolishning eng samarali yo'lidir.

2. Soliq imtiyozlari samaradorligini baholash tizimini joriy etish. Har bir imtiyoz aniq mezonlar asosida — yaratilgan ish o'rinlari, eksport o'sishi yoki investitsiya jalb qilish bo'yicha — baholanishi va samarasiz imtiyozlar bekor qilinishi kerak.

3. Fiskal muvozanatni saqlash. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida soliq yuki YaIMning 17-19% oralig'ida saqlanishi, byudjet taqchilligi esa YaIMning 3% dan oshmaydi degan maqsad ustuvorlik kasb etishi lozim.

4. Raqamli soliq ma'muriyatchilikni chuqurlashtirish. Proaktiv hisobot shakllantirish va AI asosidagi monitoring tizimlarini kengaytirish orqali soliq ma'muriyatchilik xarajatlarini kamaytirib, tushumlarni oshirish mumkin.

5. Mintaqaviy differensiallashtirish. Iqtisodiy salohiyati past bo'lgan hududlarda tadbirkorlikni rag'batlantirish maqsadida mahalliy soliq stavkalarini pasaytirish va qo'shimcha imtiyozlar joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (2019-yil, 30-dekabr, URQ-599-son, so'nggi tahriri 2025-yil).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi (2022-2026).

president.uz

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi. president.uz

4. Xolboyev U., Shodiyorov D., Xoldorov J. (2025). Soliq siyosati va uning iqtisodiy barqarorlikdagi roli.

Nauchniy informatsionniy byulleten, 7(1), 560-563. inlibrary.uz

5. Hamdamov J., Uzganbayeva D. (2024). O'zbekiston iqtisodiy taraqqiyotida soliq tizimining o'rni.

Interpretation and Researches, 6(28). interpretationandresearches.uz

6. Mirzaliyev S. va boshq. (2024). O'zbekiston Respublikasining 2024-yilgi soliq qonunchilik hujjatlarigakiritilgan asosiy o'zgarish. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1-son.

7. Isayev F.I. (2023). Soliq yukini kamaytirishda soliq tahlilining ta'siriga oid nazariy mulohazalar.

Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2/2023.

8. O'zbekiston Statistika agentligi. YaIM statistikasi 2019-2024. stat.uz

9. Heritage Foundation (2023). Index of Economic Freedom: Uzbekistan. heritage.org

10. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF). O'zbekiston: Article IV Consultation. 2023-2024. imf.org

11. Davlat Soliq Qo'mitasi. Soliq to'lovchilar statistikasi. soliq.uz

12. Laffer A.B. (2004). The Laffer Curve: Past, Present and Future. Heritage Foundation Backgrounder, No.

1765.

13. Romer P. (1990). Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 98(5), S71-S102.